

ƏDƏBİYYAT FƏNN KURİKULUMU: AZƏRBAYCANDA VƏ XARİCDƏ

SOLTAN HÜSEYNOĞLU

Pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti. E-mail: soltanhuseynoglu@mail.ru
<https://orcid.org/0000-0003-4182-6653>

Məqaləyə istinad:

Hüseynoğlu S. (2024). Ədəbiyyat fənn kurikulumu: Azərbaycanda və xaricdə. *Azərbaycan məktəbi*. № 4 (709), səh. 9–20

DOI: 10.30546/32898065.2024.4.101

Məqalə tarixçəsi

Göndərilib: 01.10.2024
Qəbul edilib: 04.11.2024

ANNOTASIYA

Azərbaycanda ədəbiyyat fənn kurikulumunun tətbiqinə başlanmasından xeyli vaxt keçib. Məktəb bu illər ərzində xeyli təcrübə qazanıb, pedaqoji elmlərdə yeniliklər meydana gəlib. Bu baxımdan mövcud proqramla bağlı təkmilləşmə, xüsusən yenilənmə istiqamətində işlərin reallaşdırılmasına ehtiyac var. Bunu da nəzərə almaq lazımdır ki, xarici təcrübənin öyrənilməsi ölkəmizdə hazırlanmış kurikulum sənədinin məzmunu, quruluşu barədə əsaslandırılmış fikir demək, onun təkmilləşdirilməsi üçün səmərəli təkliflər vermək baxımından əhəmiyyətlidir. Məqalədə bir sıra xarici ölkələrdə hazırlanan kurikulum sənədi təhlil edilib, onlardan necə yararlanmağın yolları üzərində dayanılıb. Xarici təcrübənin və məktəblərimizdəki vəziyyətin öyrənilməsi ədəbiyyat fənn kurikulumunun təkmilləşdirilməsi istiqamətində tövsiyələrin verilməsinə imkan yaradıb.

Açar sözlər: Ədəbiyyat fənn kurikulumu, məzmun xətti, tədris vahidi.

LITERATURE SUBJECT CURRICULUM: IN AZERBAIJAN AND ABROAD

SOLTAN HUSEYNOGLU

Azerbaijan State Pedagogical University, Doctor of Philosophy in Pedagogy,
Associate Professor. E-mail: soltanhuseynoglu@mail.ru
<https://orcid.org/0000-0003-4182-6653>

To cite this article:

Huseynoglu S. (2024). Literature subject curriculum: in Azerbaijan and abroad. *Azerbaijan Journal of Educational Studies*. Vol. 709, Issue IV, pp. 9–20

DOI: 10.30546/32898065.2024.4.101

Article history

Received: 01.10.2024

Accepted: 04.11.2024

ABSTRACT

Not much time has passed since the introduction of the literature subject curriculum in Azerbaijan. During these years, schools have gained considerable experience, and innovations in pedagogical sciences have appeared. From this perspective, there is a need for further work on improving the existing program, especially in the direction of renewal. It should also be noted that studying foreign experience is important in expressing a reasoned opinion about the content and structure of the curriculum document prepared in our country, and also making effective suggestions for its improvement. The article analyzes curriculum documents prepared in several foreign countries and emphasizes how to benefit from them. Studying foreign experiences and the situation in our schools made it possible to provide recommendations for improving the literature subject curriculum.

Keywords: Literature curriculum, content line, teaching unit.

Xarici təcrübənin öyrənilməsi ölkəmizdə hazırlanmış kurikulum sənədinin məzmunu, quruluşu barədə əsaslandırılmış fikir deməyə, onun təkmilləşdirilməsi üçün səmərəli təkliflər verməyə imkan yaradır. Aydındır ki, bu, məktəblərimizdə toplanmış təcrübənin nəzərə alınması fonunda uğurlu ola bilər. Təhsil proqramının – ədəbiyyat fənn kurikulumunun bizdə tətbiqindən az vaxt keçməyib. Məktəb bu illər ərzində xeyli təcrübə qazanıb, pedaqoji elmlərdə yeniliklər meydana gəlib. Bu baxımdan mövcud proqramla bağlı təkmilləşmə, xüsusən yenilənmə istiqamətində işlərin reallaşdırılmasına ehtiyac var. Bunun üçün təhsil proqramının uğurlu və qüsurlu cəhətlərinin aydınlaşdırılması vacibdir.

Tətbiqi ölkəmizdə mübahisə, fikir ayrılığı yaratmış yeni təhsil proqramına – kurikuluma xaricdə münasibət necədir? Müxtəlif ölkələrdə tətbiq olunan kurikulumun məzmunu, quruluşu arasında hansı oxşar və fərqli cəhətlər var? Bu sualların cavabları ilə bağlı təsəvvürün əldə edilməsi ölkəmizdə istifadə olunan fənn kurikulumu haqqında daha əsaslı fikir söyləməyə imkan verir.

Ədəbiyyat fənni üzrə təhsil proqramının (kurikulumun) Türkiyə Cümhuriyyətində, ABŞ və Böyük Britaniyada çap olunan nümunələrinin və onlarla bağlı sənədlərin öyrənilməsi aşağıdakı ümumiləşdirmənin aparılmasına imkan verib. Üzərində daha çox dayanılan sənədlər aşağıdakılardır:

1. T.C. Milli Eğitim Bakanlığı. Telim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı. Ortaöğretim Türk dili ve edebiyatı Dersi (9 və 10. Sınıflar) Öğretim Programı. Ankara – 2015.
2. T.C. Milli Eğitim Bakanlığı. Ortaöğretim Türk dili ve edebiyatı Dersi (9 və 10, 11, ve 12. Sınıflar) Öğretim Programı. 2018.
3. T.C. Milli Eğitim Bakanlığı. Türk dili ve edebiyatı dersi (9,10, 11 ve 12. Sınıflar) Öğretim proqramları. 2020.
4. 9, 10, 11 and 12 th. Grade Curriculum. 2017.
5. Literature Curriculum for Secondary Students with Varied learning styles. 2019.

Türkiyə Cümhuriyyəti Milli Eğitim Bakanlığının son illərdə (2015, 2018, 2020) çap etdirdiyi proqramların məzmunu və quruluşu xarici təcrübədən uğurla bəhrələndiklərini deməyə əsas verir. Məzmun standartlarının “bixətt” – ədəbi növ prinsipi (ədəbi növlərin ön plana çəkilməsi) üzrə müəyyənləşdirilməsi, eləcə də şagirdlərdə bacarıqların siniflər üzrə inkişafının “tədris vahidləri” əsasında izlənilməsi deyilənləri təsdiq edir. Belə bir yararlanmanın olduğunu proqram tərtibçiləri xüsusi qeyd edirlər: “Müxtəlif ölkələrin son illər ərzində oxşar səbəblər üzündən yenilənən təhsil proqramları təhlil edilib. Eləcə də ölkədə və xaricdə təhsil və təhsil proqramları üzərində akademik çalışmalar, araşdırmalar aparılıb”¹.

Məzmunca zəngin olan bu proqramların müxtəlif illərdə çap olunmuş variantlarında fərq çox azdır, əsasən, redaktə səciyyəlidir. Proqramda əhatə olunan məsələlər aşağıdakılardır:

- Proqramın məqsədləri;
- Proqramın perspektivləri (dəyərləndirmə, səriştəlilik);
- Şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi;
- Proqramın xüsusi məqsədləri;
- Proqramdan istifadə zamanı diqqət edilməli olan məsələlər;
- Dərsliyin yazılmasında diqqət edilməli olan məsələlər;
- Proqramın quruluşu;
- Mövzular, standartlar və açıqlamaları;
- Tədris vahidi, müddət və məzmun cədvəli.

¹ T.C. Milli Eğitim Bakanlığı. Ortaöğretim Türk dili ve edebiyatı Dersi (9 və 10, 11, ve 12. Sınıflar). Öğretim Programı. 2018.

Bu qeyd olunanlarda aşağıdakı məqamlar diqqəti daha çox çəkir:

1. Proqramın məqsədləri izah olunarkən ön plana çəkilən ilk məsələ dil və ədəbiyyat fənlərinin öyrədilməsində varisliyin gözlənilməsidir. Belə ki məktəbəqədər, ibtidai təhsil, orta təhsil və lisey səviyyələrinin bir-birini tamamlaması vəzifəsi məqsədlərin müəyyənləşdirilməsində vacib hesab edilib.

Hər bir səviyyənin şagirdlərin bilik, bacarıq və vərdislərinin (davranışlarının) inkişafına, bir şəxsiyyət kimi formalaşmasına verdiyi töhfə şərh edilib.

2. Proqramın perspektivi iki əsas istiqaməti əhatə edir: dəyərləndirmə və səriştəlilik. Bu iki istiqamət bir-biri ilə sıx bağlı olub təhsilin əsasını təşkil edir. Proqramda deyilir: “Təhsil sistemimizin əsas məqsədi dəyərlərimiz və səriştəliliklə inteqrasiya olunmuş bilik, bacarıq və vərdislərə yiyələnmiş fərdlər yetişdirməkdir... Dəyərlərimiz xalqımızın milli və mənəvi qaynaqlarından süzülərək dünəndən bu günə çatmış və gələcəyimizə ötürəcəyimiz irsimizdir. Səriştəlilik isə bu irsin həyata və insanlığa qovuşmasını, töhfə verməsini təmin edən fəaliyyət bütövlüyümüzdür” (Səh.5).

Proqramda “Dəyərlərimiz” başlığı altında anlayışın mahiyyəti açıqlanmış, “Türkiye Yeterlilikler Çerçivəsində” (TYÇ) əksini tapan səkkiz “yetkinliklər” – səriştələr (ana dilində ünsiyyət, xarici dillərdə ünsiyyət, riyazi bacarıq və s.) ayrı-ayrılıqda izah edilib.

3. Proqramın “Şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi” bölməsində bizim pedaqoji ədəbiyyatımızda da həmişə mübahisə obyektinə olan bir məsələyə münasibət bildirilib. Proqramda əvvəlcə məlum fikir xatırladılır: heç bir insan başqası ilə tamamilə eyni ola bilməz. Ardınca, haqlı olaraq, proqramda əksini tapan “ölçmə və dəyərləndirmənin” “hamı üçün uyğun”, “hamı üçün keçərli və standart” olması fikrinin insan təbiətinə zidd olduğu diqqətə çatdırılır. Nəticə çıxarılır: “Bu səbəbdən ölçmə və qiymətləndirmə prosesində maksimum müxtəliflik və çeviklik anlayışı ilə hərəkət etmək vacibdir”².

Proqram tərtibçilərinin fikrincə, “proqramdan ölçmə və dəyərləndirməyə aid bütün elementləri əhatə etməsini real gözlənti kimi qiymətləndirmək olmaz... Ölçü və qiymətləndirmə təcrübələrinin effektivliyinin təmin edilməsində prioritet kurikulumlardan deyil, müəllimlərdən və pedaqoqlardan gözlənilir. Bu məqamda orijinallıq və yaradıcılıq müəllimlərdən əsas gözləntidir”³.

Bu fikirdə güclü məntiq var. *Eyni səviyyəyə aid edilən cavabların arasında da fərqin olması labüddür. Məhz bu məqamda söz sahibi müəllimin özü olur.* Proqram müəllifləri həm də pedaqoqlardan, metodist alimlərdən gözləntinin olduğunu qeyd edirlər. Lakin fikrimcə, bu məqamda əsl söz sahibi birbaşa şagirdlə təmas quran, onun idrak qabiliyyətlərinə bələd olan müəllimdir.

Pedaqoji ədəbiyyatımızda, “normativ sənədlərdə” məsələnin məhz bu cəhəti kifayət qədər aydınlaşdırılmayıb, əksər hallarda səviyyə daxili fərqlər diqqətdən kənarda qalıb.

4. “Proqramın xüsusi məqsədləri” adlandırılmış bölməsində əks etdirilənləri *ümumi təlim nəticələri* hesab etmək olar. Altı bənddən ibarət olan məqsədlərdə ümumiləşdirmə güclüdür. Bunu aşağıdakı nümunələrdə müşahidə etmək mümkündür:

- ədəbiyyatın mahiyyətini və funksiyasını, onun fərd və cəmiyyət üçün əhəmiyyətini dərk etmək;
- ədəbi mətnlər əsasında türkcənin incəliklərini, türk ədəbiyyatı tarixindəki dəyişiklik və inkişafı mənimsəmək;
- türk ədəbiyyatına aid əsərlərin vasitəsilə milli, mənəvi, əxlaqi, mədəni və ümumbəşəri dəyərləri anlamaq və s.

² T.C. Milli Eğitim Bakanlığı. Ortaöğretim Türk dili ve edebiyatı Dersi (9 ve 10, 11, ve 12. Sınıflar). Öğretim Programı. 2018

³ T.C. Milli Eğitim Bakanlığı. Ortaöğretim Türk dili ve edebiyatı Dersi (9 ve 10, 11, ve 12. Sınıflar). Öğretim Programı. 2018

5. Proqramın tətbiq edilməsi prosesində diqqət edilməli olan məsələlər xüsusi aydınlıqla şərh edilib. Bədii əsərin oxusu, dərk edilməsi və təhlili ilə bağlı həyata keçirilməli olan işlərin mahiyyəti açıqlanıb, şifahi və yazılı nitqin inkişafı üzrə çalışmaların məzmunu, tətbiqi yolları işıqlandırılıb. Proqramda göstərilir ki, "hər bir şagirdin bir yarımildə şifahi ünsiyyət üzrə ən azı bir təcrübə işdə iştirakı təmin olunmalıdır"⁴.

6. "Dərslərin yazılmasında diqqət edilməli olan məsələlər" bölməsində əksini tapan tələblərin əksəriyyəti metodika elmimizə, dərslərlərin yazılması təcrübəmizə məlumdur. Məsələn, standartların dərslərdə bütünlüklə – tam halda reallaşdırılması, məzmun xətləri üzrə aparılan işlərin əlaqələndirilməsi və bu istiqamətdəki tapşırıqların dərslərdə ardıcıl əks etdirilməsi, lüğətin verilməsi, seçilmiş əsərin müəllifi, mətnin götürüldüyü mənbə haqqında qeydlərin edilməsi, yuxarı siniflərdə yazıcının bioqrafiyası və digər əsərləri barədə məlumatın ifadə edilməsi və s. bu qəbildəndir.

Bölmədə diqqəti cəlb edən başqa bir məsələ tarixi-ədəbi materialların – icmal mövzuların öyrədilməsi ilə bağlıdır. Proqramda oxuyuruq: "Kitablardakı mətnləri başa düşmək, təhlil etmək və tənqidi şəkildə qiymətləndirmək üçün şagirdlər mətnin növü, yazıçılar, şairlər, ədəbi dövrlər, cərəyanlar, anlayışlar və s. haqqında əhatəli məlumata ehtiyac duyurlar. Mətnin işlənməsini dəstəkləmək üçün bu məlumatlar birbaşa dərslərlərdə verilməlidir"⁵.

Bu bölmədə diqqəti cəlb edən başqa bir cəhət dərslərlərə daxil edilən mətnlərin xüsusiyyətləri ilə bağlıdır. Başqa sözlə, dərslərə daxil edilən əsərlər seçilərkən hansı cəhətlərə diqqət yetirməyin vacib olduğu hərtərəfli şərh edilib. Mətnlərdə türk millətinin bölünməz bütünlüyünə, milli, mədəni, maddi və əxlaqi dəyərlərinə zidd elementlər olmamalıdır. Dərslərlərdə, həmçinin bölücü, siyasi və ideoloji ifadələrə yer verilməməlidir. Mətnlər dərslərin məqsədini, standartlarını gerçəkləşdirən xüsusiyyətlərə malik olmalı, şagirdlərin yaş və bilik səviyyəsinə uyğun gəlməlidir və s.

7. Proqramın quruluşu haqqında verilən məlumat yığcam olsa da, bütün zəruri məsələləri əhatə edib. Proqramda oxuyuruq: "Türk dili və Ədəbiyyatı fənni standartları "Oxuma", "Yazma" və "Şifahi ünsiyyət" olmaqla üç ana başlıq altında toplanmışdır. Təhsil proqramı növyönlü olduğu üçün "Oxuma" bölümündəki standartlar "Şeir", "Təhkiyə xarakterli ədəbi mətnlər", "Dramaturgiya" və "Məlumatlandırıcı mətnlər" olmaqla qruplaşdırılmışdır. Şifahi nitq standartları isə "Danışma" və "Dinləmə" şəklində iki ana başlığa ayrılmışdır"⁶.

Proqramın quruluşunda bizim üçün maraqlı olan "Vahid, müddət və məzmun cədvəli"dir. Cədvəldə əks olunan məzmun "Oxuma", "Yazma" və "Şifahi ünsiyyət" olmaqla üç sütunda əks etdirilib. "Oxuma" sütununda üzərində işlənməli mövzular və onlarla bağlı açıqlamalar verilib. Bu sütunda üzərində dayanılan mövzu və mətnlərin mənimsənilməsində "oxuma standartlarından" istifadə ediləcəyi qeyd edilib.

Digər – "Yazma" və "Şifahi ünsiyyət" sütunlarında isə "Oxuma" sütunundakı mövzu və mətnlərlə bağlılıq gözlənilir.

8. Növbəti bölmə "Mövzu, standart və açıqlamaları" adlanır. Proqramda ilk məzmun xətti kimi (orijinalda "ana başlıq" adlanır) qeyd edilən "Oxuma"nın birinci ədəbi növü lirika (şeir) qeyd edilib. Bu bölmədə əks etdirilən on üç standart lirik şeirin mahiyyəti, xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla müəyyənləşdirilib:

- Mətndəki söz və söz qruplarının mənasının aydınlaşdırılması;
- Şeirin mövzusunun müəyyənləşdirilməsi;
- Şeirdə ahəng yaradan elementlərin müəyyənləşdirilməsi;

⁴ T.C. Milli Eğitim Bakanlığı. Ortaöğretim Türk dili ve edebiyatı Dersi (9 ve 10, 11, ve 12. Sınıflar). Öğretim Programı. 2018

⁵ T.C. Milli Eğitim Bakanlığı. Ortaöğretim Türk dili ve edebiyatı Dersi (9 ve 10, 11, ve 12. Sınıflar). Öğretim Programı. 2018

⁶ T.C. Milli Eğitim Bakanlığı. Ortaöğretim Türk dili ve edebiyatı Dersi (9 ve 10, 11, ve 12. Sınıflar). Öğretim Programı. 2018

– Şeirir vəzninin və növünün müəyyənləşdirilməsi;
 – Şeirdəki məcazların müəyyənləşdirilməsi, mənaya verdiyi töhfənin dəyərləndirilməsi və s.
 İkinci – “Təhkiyə xarakterli ədəbi mətnlər” bölməsində on altı standart verilib. Standartlarda bədii mətnlərin (nəsr əsərlərinin) xüsusiyyətləri diqqət mərkəzində saxlanılıb:

- Mətndəki konfliktlərin müəyyənləşdirilməsi;
- Mətndəki zaman və məkanın xüsusiyyətlərinin müəyyənləşdirilməsi;
- Mətnin növünün, tarixi dövrlə əlaqəsinin müəyyənləşdirilməsi;
- Mətnin üslub xüsusiyyətlərinin müəyyənləşdirilməsi;
- Mətnlə bağlı yozum və s.

Proqramda, həmçinin digər ədəbi növ (dramaturgiya), məlumatlandırıcı mətnlər, “Yazma”, “Şifahi ünsiyyət” üzrə müəyyənləşdirilən standartlar əhatə edilib.

Sənəddə növbəti bölmə “Vahid, müddət, məzmun cədvəlləri” adlanır. Bu cədvəllər şagirdlərin hər üç məzmun xətti üzrə icra edəcəkləri işləri əhatə etməklə yanaşı, onların bacarıqlarının siniflər üzrə inkişafını izləmək üçün də nəzərdə tutulub. Bir nümunəyə nəzər salaq:

Tədris vahidi: roman

Tədris vahidinin müddəti: 5 həftə

<i>Oxuma</i>	<i>Yazma</i>	<i>Şifahi ünsiyyət</i>
1. Cümhuriyyət dönəmi türk ədəbiyyatından iki roman nümunəsi. • Roman və roman növləri haqqında əsaslı bilik mənimsənilir. • Romanı hekayədən fərqləndirən cəhətlərin üzərində dayanılır. • Dünya ədəbiyyatından bir roman nümunəsinə yer verilir və bu nümunə təhlil olunan digər mətnlərlə qarşılaşdırılır.	• Şagirdlərə təhkiyəçini dəyişməklə romandan bir parçanın təsvirini yazmaq təklif edilir. Təsvirin və təhkiyəçinin dəyişdirilməsinin romanın məzmununa və təsvirə təsiri dəyərləndirilir.	• Hazırlanmış mətnlərin mərhələləri qısaca açıqlanır.

Beləliklə, bizdə adlandırıldığı kimi desək, məzmun xətlərinin qarşılıqlı əlaqədə tətbiqi təmin edilmiş olur. Sənədin “Vahid, müddət, məzmun cədvəlləri” adlandırılan bu bölməsi şagirdlərin inkişafının izlənməsi baxımından da qiymətli vasitədir.

Artıq qeyd olunduğu kimi, bütövlükdə proqram və xüsusən bu cədvəl xarici təcrübənin öyrənilməsi sayəsində ərsəyə gəlib. Bunu ABŞ-də dövlət məktəbləri üçün hazırlanmış kurikulum sənədləri ilə müqayisədə aydın görmək mümkündür:

Məzmun:	İngilis dili	Sınıf: 9
Vahid plan başlığı	Vahid 3: Dram. “Romeo və Cülyetta” və dəlili (arqumentli) yazı.	
İcmal/ Məntiq		
Şekspirin ən məşhur pyeslərindən olan “Romeo və Cülyetta” faciəsini oxuyun. Bir-birinizlə əməkdaşlıq edəcək, pyes boyu münaqişələri müzakirə edəcəksiniz.		

Standartların nömrəsi və təsviri.

Oxu üçün standartlar.

RL.9-10.1. Güclü və hərtərəfli mətn sübutlarına istinad edin, mətndə açıq şəkildə deyilənlərin təhlilini dəstəkləmək üçün müvafiq əlaqələr yaradın, mətndən çıxarılan nəticələri, o cümlədən mətnin hansı məqamda qeyri-müəyyənlik ifadə etdiyini müəyyən edin.

RL.9-10.2. Mətnin mövzusunu və ya əsas ideyasını müəyyənləşdirin, hadisələrin inkişafını, qarşılıqlı əlaqələrini, mətnin obyektiv xülasəsini təqdim edin.

RL.9-10.3. Çoxsaylı və ziddiyyətli motivli mürəkkəb personajların mətn boyu necə inkişaf etdiyini və qarşılıqlı əlaqələrini təhlil edin.

RL.9-10.4. Məcəzi və rəmzi mənalar daxil olmaqla, söz və ifadələrin kontekstdəki mənalarını müəyyənləşdirin; spesifik söz seçimlərinin məna və tona təsirini təhlil edin.

RL.9-10.5. Müəllifin mətni necə qurduğunu, onun daxilində hadisələri nə cür əlaqələndirdiyini (məsələn, paralel süjetlər) və manipulyasiya ilə bağlı seçimlərini təhlil edin.

RL.9-10.6. ABŞ-də yaranmayan bir bədii əsərdə əks olunan müəyyən baxışı və ya mədəni təcrübəni təhlil edin, müvafiq rəsm çəkin.

RL.9-10.7. Müəllifin müəyyən mənbədəki mövzulara (məsələn, mifologiya, İncil) necə yanaşmasını təhlil edin.

RL.9-10.8. 9-cu sinfin sonunda hekayə, dram və şeirlər daxil olmaqla ədəbiyyat nümunələrini oxuyun və dərk etməyə çalışın.

(9, 10, 11 and 12 th. Grade Curriculum. 2017.)

Bu nümunədən də göründüyü kimi, bir sıra xarici ölkələrin “ədəbi növ” prinsipi əsasında hazırlanmış proqramları ilə müqayisədə Türkiyə dövlət proqramlarının quruluşu daha aydındır. Nəinki quruluşu, həm də məzmunu məntiqi və konkretir. İstər İngiltərədə, istərsə də ABŞ-də son illər çap olunmuş proqramlarda əks olunmuş standartlar *çoxtələbli* olub, *metodik tövsiyə* təsiri bağışlayır. Qəribədir ki, dərsliklərində şagirdlərə təklif edilən tapşırıqlar, az qala standartların təkrarıdır. Bu tip standartların tətbiq olunduğu dərstdə *şagird nailiyyətlərinin* necə qiymətləndirildiyi suallar doğurur. Çünki bir standartda 2, hətta 3, 4, 5 fəaliyyət ifadə olunub.

ABŞ-də çap olunmuş proqramda “*Oxuma*” məzmun xəttinə aid aşağıdakı standartlar bu deyilənləri təsdiq edir:

RL.11-12.1. Güclü və hərtərəfli mətn sübutlarına istinad edin, mətndə açıq şəkildə deyilənlərin təhlilini dəstəkləmək üçün müvafiq əlaqələr yaradın, mətndən çıxarılan nəticələri, o cümlədən mətnin hansı məqamda qeyri-müəyyənlik ifadə etdiyini müəyyən edin.

RL.11-12.2. Mətnin iki və ya daha çox mövzusunu, mərkəzi ideyasını müəyyənləşdirin, hadisələrin inkişafını, qarşılıqlı əlaqələrini, mətnin obyektiv xülasəsini təqdim edin.

RL.11-12.3. Hekayənin və ya dramın elementlərini necə inkişaf etdirmək və əlaqələndirməklə bağlı müəllif seçiminin təsirini təhlil edin (məsələn, burada hekayə necə yaradılır, hadisələr necə sıralanır, personajlar necə təqdim olunur və inkişaf etdirilir).

“Yazı” məzmun xəttinin standartları da təxminən bu məzmundadır:

W.11-12.1. Mühüm mövzuların və ya mətnlərin təhlili zamanı iddiaları dəstəkləmək üçün etibarlı əsaslandırmadan istifadə etməklə arqumentlər yazın.

W.11-12.2. Mürəkkəb ideyaları, anlayışları və məlumatları aydın, dəqiq şəkildə araşdırmaq və çatdırmaq üçün məlumatlandırıcı/izahedici mətnlər yazın.

W.11-12.3. Effektiv texnikadan, düzgün seçilmiş faktlardan və əhatəli məlumatlardan istifadə etməklə hadisələrin inkişafını əks etdirən hekayələr yazın.

Müxtəlif ölkələrdə yaradılmış kurikulum sənədlərində fərqlərin olması təbiidir və bu, belə də olmalıdır. Bu, fərqli ölkələrdə mövcud olan təlim-tədris prosesinin, eləcə də bütövlükdə təhsil sisteminin mahiyyətindən, məzmun və məqsədlərindən irəli gələn məsələdir. İngilis dilində olan kurikulum sənədlərində oxucunun diqqətini daha çox cəlb edən standartların xüsusi qayğı və diqqətlə hazırlanmasıdır. Oxucunu heyrləndirən standartların mükəmməl olması, elmi-nəzəri və metodik baxımdan keyfiyyətli hazırlanmasıdır. Onların hər birində şagirdlərin dərin bilik və zəruri bacarıqlara yiyələnməsi ön plana çəkilib. Etiraf edilməlidir ki, ayrı-ayrı siniflər üzrə müəyyənləşdirilmiş standartların böyük bir qismi bizim müvafiq siniflərin standartları ilə müqayisədə daha yüksək səviyyəli bilik və bacarıqların mənimsənilməsinə (bunu yuxarıdakı nümunələrdə müşahidə etmək mümkündür) tələb edir. Məsələn, 8-9-cu siniflərin proqramlarında əks olunmuş standartlarda əsərin bədii xüsusiyyətlərinin, xüsusən yazıçı sənətkarlığının öyrənilməsinin elə incəlikləri üzərində dayanılır ki, bunlar bizdə heç yuxarı siniflərdə də həyata keçirilmir.

Odur ki, qeyd etdiyimiz kimi, bu baxımdan mövcud proqramla bağlı təkmilləşmə, xüsusən yenilənmə istiqamətində işlərin reallaşdırılmasına ehtiyac vardır.

I. Proqramın təcrübədə özünü doğrultmuş müsbət cəhətlərini aşağıdakı şəkildə ümumiləşdirmək olar:

- məzmun standartları ədəbiyyat fənninin **məzmun, məqsəd** və **vəzifələrinin** reallaşdırılması baxımından, əsasən, qənaətbəxşdir;
- mənimsənilməsi çətinlik yaranan standartlar, eləcə də elmi-nəzəri anlayışlar, demək olar ki, yoxdur.
- məzmun standartları təlimdə davamlılığın təmin olunmasına müsbət təsir edib;
- ədəbi-nəzəri anlayışların sistemli mənimsənilməsinə imkan yaradıb;
- məzmun standartlarının ümumtəhsil məktəblərində çalışan müəllimlər tərəfindən öyrənilməsi və tətbiqində ciddi çətinliklər müşayiət olunmayıb;
- standartların dərsliklərdə reallaşdırılması prosesində çətinlik yaranmayıb.
- məzmun standartları fəndaxili integrasiyanın gerçəkləşdirilməsinə geniş imkan verib, bu, standartlararası əlaqələr sayəsində mümkün olub.

II. Məktəb təcrübəsinin öyrənilməsi, xarici ölkələrdə 2012-ci ildən sonra çap olunan təhsil proqramlarının araşdırılması, “Ədəbiyyat” dərsliklərinin hazırlanması prosesində yaranan situasiyalar proqramda bir sıra çatışmazlığın və qüsurların aşkara çıxarılmasına imkan verib. Onlar, əsasən, aşağıdakılardır:

- şagirdlərdə oxu bacarığının inkişaf etdirilməsi ilə bağlı ayrıca **standartların** olmaması (proqramda ifadəli oxu üzrə əks etdirilmiş standart bu vəzifənin reallaşdırılması üçün kifayət deyil);
- bədii əsərin məzmununun öyrənilməsi və bununla bağlı bacarıqların formalaşdırılması üzrə standartların kifayət qədər olmaması (tanış olmayan sözlərin, bədii təsvir və ifadə vasitələrinin müəyyənləşdirilməsi, məzmunun nağıl edilməsi, janrın fərqləndirilməsi üzrə standartlar – 1.1.1.; 1.1.3.; 1.1.4.; 1.1.5. – kifayət deyil);

- bədii əsərin təhlili və bununla bağlı zəruri bacarıqların yaradılması üzrə standartlarda **ədəbi növ** və **janrların** özəlliklərinin kifayət qədər nəzərə alınmaması;
- yuxarı siniflərdə (X-XI) **tərcümeyi-hal** materiallarının, yazıçının yaradıcılığı haqqında **ümumi məlumatın** və **icmal mövzuların** mənimsənilməsinə nəzərdə tutan konkret standartların proqrama daxil edilməməsi (bu, tərtibçilərin istəyindən asılı olmayıb);
- şagirdlərdə şifahi nitqin inkişafı üzrə müəyyənləşdirilən standartlarda **monoloji** və **dialogi nitq**, xüsusən **ünsiyyət** bacarıqları qədərincə nəzərə alınmayıb;
- şagirdlərdə yazılı nitq bacarıqlarının formalaşdırılması üzrə standartlarda:
 - a) yazıya **hazırlıq işlərinin** aparılması;
 - b) yazının **komponentləri** və **aralarındakı əlaqələr**;
 - c) növ müxtəlifliyi – **publisistik, məlumat xarakterli** və s.;
 - d) hazırladığı yazını məktəblilərin **nəzərdən keçirib düzəliş aparmaları** və s. nəzərə alınmayıb;
- **bəzi ədəbi-nəzəri anlayışlar (romantizm, realizm)** yuxarı siniflərin (X-XI) standartlarında nəzərə alınmayıb (bu, tərtibçilərin istəyindən asılı olmayıb);

Obyektivlik baxımından xatırladaq ki, bu çatışmazlıq və qüsurlar dərslərdə aradan qaldırılıb. Bütün bu deyilənlər təhsil proqramının təkmilləşdirilməsində nəzərə alınmalı olan məsələlər barədə fikir deməyə imkan yaradır. Onlar aşağıdakılardır:

1. Hazırlanan proqramda **məzmun** və şagirdlərdə formalaşdırılmalı olan **bacarıqlar** üzrə aşağıdakı **yeniliklərin** həyata keçirilməsi (iş prosesində dəyişikliklərin olacağı şəksizdir) məqsəduyğundur:

- Məzmun xəttinin sayca çoxaldılmasını faydalı hesab etmirik. Bu, sənəddə mürəkkəblik yaradır. Kurikulumun ilk variantında (2010-cu ildə) aşağıdakı məzmun xətləri üzrə standartlar hazırlanıb:
 - 1) Ədəbiyyat və həyat həqiqətləri.
 - 2) Ədəbi-nəzəri anlayışlar.
 - 3) Şifahi nitq.
 - 4) Yazılı nitq.
 - 5) Ünsiyyət.

Məlum oldu ki, **ədəbi-nəzəri anlayışların** məzmun xətti kimi müstəqil verilməsi bədii əsərlərlə onların əlaqələrinin təsəvvür edilməsinə mane olur, təlim prosesində çətinlik yaradır. Məsələ bundadır ki, nəzəri anlayışlar birbaşa bədii əsərlərlə bağlı mənimsədilir. Məsələn, hekayə tədris olunursa, dərhal hekayə janrı barədə nəzəri məlumat verilir, mənimsənilir və ardıcıl olaraq bacarıqların formalaşdırılması həyata keçirilir. Digər anlayışlar da bunun kimi təqdim olunur.

Xarici təcrübədən yararlanmalıyıq: məzmun xətləri nitq inkişafı və kommunikativ bacarıqların mühüm komponenti olan **ünsiyyət** diqqət mərkəzində saxlanılmaqla müəyyənləşdirilməlidir.

Yeri gəlmişkən, tanış olduğumuz xarici proqram nümunələrində nə **məzmun xətti**, nə də **əsas standart** anlayışı var. Bu nümunələrdə “Oxu” başlığına rast gəlinir, ardınca ədəbi növlərin adı – lirika (poem), nəsr (prose), dramaturgiya (dramaturgy) yazılır, hər birinin spesifikasiyi nəzərə alınıb standartlar təklif edilir.

Bədii əsərin öyrənilməsinin üç mərhələsi (oxu, məzmun üzrə iş, təhlil) vahid prosesin tərkib hissələridir. Onları ayırmaq pərakəndəliyə səbəb olar. Hər biri üçün ayrıca **əsas** və **altstandartlar** müəyyənləşdirib vahid məzmun xəttinin komponentləri kimi əks etdirmək doğru elmi yanaşma hesab olunur.

Hansı **yeni** standartların hazırlanmasına zərurət vardır?

- 1) **Oxu** bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi üzrə yeni standartların müəyyənləşdirilməsi vacibdir.

Bu standartlarda:

- a) **janr** xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması;
- b) **anlayaraq** oxumağın reallaşması;
- c) ilkin oxunun yaratdığı **təəssüratın** aşkara çıxarılması və dəyərləndirilməsi;
- d) **yozum** fəaliyyətinin gerçəkləşdirilməsi və s. əksini tapmalıdır.

2) Bədii əsərlərin **məzmununun** öyrənilməsi üzrə bacarıqların inkişaf etdirilməsini etibarlı təmin edən **yeni** standartların müəyyənləşdirilməsinə ehtiyac yaranıb. Bu standartlarda aşağıdakı tələblərin nəzərə alınması faydalıdır:

a) *Lirik şeirlərdə (lirikada):*

- lirik qəhrəmanın **hiss-həyəcanının** başa düşülməsi;
- **ahəng** yaradan vasitələrin müəyyən edilməsi;
- **janrın** xüsusiyyətlərinin müəyyən edilməsi;
- **yozum** fəaliyyətinin təmin edilməsi.

b) *Epik əsərlərdə:*

- əsas və yardımçı **hadisələrin** müəyyənləşdirilməsi;
- hadisələrin **səbəb-nəticə** əlaqələrinin aydınlaşdırılması;
- **zaman** və **məkan** xüsusiyyətlərinin müəyyən edilməsi;
- ədəbi qəhrəmanların **hadisələrdə** mövqeyi;
- janrın **xüsusiyyətləri**;
- **yozum** fəaliyyətinin reallaşdırılması.

c) *Dramatik əsərlərdə:*

- ideyanın aydınlaşdırılmasında əhəmiyyətli olan **səhnə** və **epizodların** müəyyənləşdirilməsi;
- personajların **nitq-danışıq** xüsusiyyətlərinin aydınlaşdırılması;
- **monoloq** və **dialoqların** obrazların başa düşülməsində rolu.

3) Bədii əsərlərin **təhlili** mərhələsində də bacarıqların inkişaf etdirilməsi məqsədilə yeni standartların müəyyənləşdirilməsinə ehtiyac duyulur.

a) *Lirik şeirlərin təhlilində:*

- lirik qəhrəmanın **hiss-həyəcanlarının** dəyərləndirilməsi;
- əsərdə əksini tapmış başlıca **mətləblərin** dəyərləndirilməsi (yozum fəaliyyətinin təşkili nəzərə alınmaqla).

b) *Epik əsərlərin təhlilində:*

- obrazlarının təhlilində əhəmiyyətli olan **hadisələrin** dəyərləndirilməsi;
- əsərdə **zaman** və **məkanın** rolunun aydınlaşdırılması;
- bədii əsərlərin **müqayisəli** təhlili;
- **yozum** fəaliyyətinin təşkili.

c) *Dramatik əsərlərin təhlilində:*

- ideyanın aydınlaşdırılmasında əhəmiyyətli olan **səhnələrin, epizodların** dəyərləndirilməsi;
- növ baxımından müqayisələrin aparılması.
- yozum fəaliyyətinin təşkili.

4) Şagirdlərdə **şifahi nitq** bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi üçün:

a) *çıxışa uyğun təqdimatın hazırlanması;*

- təqdimatın **məzmununun, hissələrinin** arasında əlaqələrin nəzərə alınması;
- **mühüm məqamları** qabarıq çatdıran söz və ifadələrin çıxışda işlədilməsi;
- təqdimat prosesində **ünsiyyətin** yaradılması.

b) *şagirdlərdə yazılı nitq bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi üçün:*

- yazının növünə uyğun olaraq **oxu** və **araşdırmanın** aparılması;
- plan tərtibi;
- yazının növünə uyğun **dil** və **üslub** xüsusiyyətləri əsasında icra edilməsi;

- yazının **aydınlıq, ardıcılıq, söz seçimi** baxımından nəzərdən keçirilib, düzəliş edilməsi;
- publisistik və məlumat xarakterli yazının (məruzə, referat və s.) hissələri arasında əlaqənin yaradılması.

Deyilənlərdən aydınlaşır ki, ədəbiyyat fənninin məqsədinə, məzmun və vəzifələrinə cavab verən modelin seçilməsinə diqqət yetirmək lazımdır. Bu modelin forması fərqli olacaq və məzmunu təsir edəcək. Xüsusən tədris vahidi cədvəlinin bizdə tətbiqi vacibdir. Çünki yuxarı siniflərə keçdikcə şagirdlərdə bacarıqların inkişafını həmin cədvəldə daha effektiv şəkildə əks etdirmək mümkün olur. Bununla da standartlarda siniflər üzrə fərq yaratmaq üçün formal dəyişiklikdən yaxa qurtarmaq imkanı yaranacaqdır.

Xarici nümunələrdəki standartlardan bütövlükdə istifadə etmək mümkün deyil. Bunun əsas səbəbi, qeyd edildiyi kimi, bizdə və onlarda təlimlə bağlı fərqli yanaşmanın, fərqli metodologiyanın mövcud olmasıdır. Məsələnin digər tərəfi də var: onlarda ibtidai təhsil pilləsində reallaşdırılan standartlar yuxarı siniflərdə dərinləşdirilmiş şəkildə tətbiq edilir. Məhz buna görə də xarici proqramların yuxarı siniflər üçün standartlarından yararlanmaq bizim üçün ciddi fəsadlar törədə bilər. Belə standartların yalnız ayrı-ayrı tələblərinin öyrənilməsi və onlardan yararlanmaq məqsəduyğundur.

Avropa ölkələrinin IX-XII sinifləri üçün proqramlarına daxil edilmiş standartlarda diqqəti daha çox iki cəhət cəlb edir:

- a) Bədii sənətkarlıq məsələlərinin öyrənilməsinə və dəyərləndirilməsinə geniş yer verilir;
- b) Şagirdlərin müstəqil fəaliyyətinin ardıcıl, sistemli təşkili nəzərdə tutulur.

Bu təhsil proqramlarında yazıçı sənətkarlığının elə incə cəhətlərinin araşdırılması və qiymətləndirilməsi tələb olunur ki, həmin məsələlərə ("Hekayəni yaratmaq üçün yazıçı özünəqədərki təcrübədən necə istifadə edib?" və s.) bizdə filologiya fakültələrinin birinci, ikinci kurslarında diqqət yetirilir. Görünür, bu, aşağı siniflərdə aparılmış işlərin zəminində gerçəkləşdirilir və elə buna görə də təhsilalanlar çətinlik çəkmirlər.

Xarici təcrübənin öyrənilməsindən aydınlaşır ki, ədəbiyyatın bir fənn kimi tədrisi fərqli mərhələlərlə gerçəkləşdirilir. Bir sıra ölkələrdə ədəbiyyat müstəqil fənn kimi 9-cu sinifdən tədris edilir. Lakin bu məqamda "müstəqil fənn" ifadəsini şərti olaraq başa düşmək lazımdır. Hətta belə olanda da həftədə bir, yaxud iki saat dil qaydalarının öyrənilməsinə ayrılır. Bir çox Beynəlxalq Məktəblərdə ədəbiyyat fənni müstəqil fənn kimi 6-cı, yaxud 7-ci siniflərdən başlayaraq tədris edilir. Bütün bunlar fənnin məzmununa və deməli, tətbiq edilən standartların tələblərinə də ciddi təsir edir. Deyilənlərdən aydınlaşır ki, xarici proqramların standartlarının öyrənilməsində bu xüsusiyyətlərin nəzərə alınması zəruridir.

Nəhayət, xarici proqramlarda müşahidə edilən bir cəhətə diqqəti cəlb etmək istəyirəm. İngilisdilli ədəbiyyat fənn proqramlarında ədəbi qəhrəmanların səciyyəvi xüsusiyyətlərinin qavranılmasına və dəyərləndirilməsinə kifayət qədər diqqət yetirilmir. Təhlil, əsasən, bütövlükdə bədii əsərin fonunda aparılır. Bizim ədəbiyyatşünaslığımızın mövqeyi belədir ki, bədii əsərin, yazıçı mövqeyinin, bir sözlə: ideyanın başa düşülməsində və dəyərləndirilməsində obrazın – ədəbi qəhrəmanın təhlilinin müstəsna rolu vardır. Çünki obraz müəllif fikrinin bilavasitə ifadəçisidir. Məhz buna görə də, filoloji və metodik ədəbiyyatımızda bu məsələyə xüsusi diqqət yetirilir. Nəzərdən keçirilən xarici proqram nümunələrində lirik qəhrəmanın hiss-həyəcanının, ovqatının, düşüncələrinin qavranılması və dəyərləndirilməsinə çox az diqqət yetirilir. Halbuki lirik şeirlərin tədrisində başlıca diqqət məhz bu istiqamətə yönəldirilməlidir. Həmin proqramlarda çox seyrək şəkildə "təhsilalan müəllifin hissələrini anlayır" kimi ümumi tələblərə rast gəlmək mümkündür.

Bütün bu deyilənlər belə bir qənaətə gəlməyə əsas verir ki, mühüm təhsil sənədinin – kurikulumun səmərəli hazırlanmasında xarici ədəbiyyatın öyrənilməsi əhəmiyyətli olsa da, məktəblərimizdə toplanmış təcrübənin, ənənə və pedaqoji tədqiqatlarımızın nəticələrinin nəzərə alınması daha vacibdir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

- ¹ Azərbaycan Respublikasında ümumi təhsilin milli kurikulumu. Bakı, 2006.
- ² Azərbaycan Respublikasının ümumtəhsil məktəbləri üçün ədəbiyyat fənni kurikulumu. "Azərbaycan müəllimi" qəzeti, 24 dekabr 2010-cu il.
- ³ T.C. Milli Eğitim Bakanlığı. Telim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı. Ortaöğretim Türk dili ve edebiyatı Dersi (9 və 10. Sınıflar) Öğretim Programı. Ankara, 2015.
- ⁴ T.C. Milli Eğitim Bakanlığı. Ortaöğretim Türk dili ve edebiyatı Dersi (9 və 10, 11, ve 12. Sınıflar). Öğretim Programı. 2018.
- ⁵ T.C. Milli Eğitim Bakanlığı. Türk dili ve edebiyatı dersi (9,10, 11 ve 12. Sınıflar). Öğretim proqramları. 2020.
- ⁶ 9, 10, 11 and 12 th. Grade Curriculum. 2017.
- ⁷ Literature Curriculum for Secondary Students with Varied learning styles. 2019.